

BOERENLEVEN

James Rebanks

Boerenleven

Een familie landbouwers, hun thuis en het
veranderende landschap

Vertaald uit het Engels door Catalien van Paassen

HOLLANDS DIEP
AMSTERDAM
2021

Oorspronkelijke titel: English Pastoral: An Inheritance

Oorspronkelijk uitgegeven door: Allen Lane, Penguin Random House, 2020

© James Rebanks, 2020

© Vertaling uit het Engels: Catalien van Paassen, 2020

© Nederlandse midprice-editie: Hollands Diep, Amsterdam 2021

Omslagontwerp: Herman Houbrechts, Beeldzorg

Typografie: Crius Group, Hulshout

Foto auteur: © Eamonn McCabe

ISBN 978 90 488 6125 5

ISBN 978 90 488 6240 5 (e-book)

NUR 320

www.hollandsdiep.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Hollands Diep is een imprint van Overamstel Uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor Helen met heel mijn hart

Inhoud

<i>De ploeg en de meeuwen</i>	11
Nostalgie	15
Vooruitgang	91
Utopia	181
<i>Dankwoord</i>	265

Pastorale

Afgeleid van het Latijnse *pastoralis*, 'betrekking hebbend op herders'; van *pastor*, 'herder'.

Bijvoeglijk naamwoord:

- 1) (van *grond*) gebruikt voor het houden of weiden van schapen of runderen;
- 2) (*in de christelijke kerk*) uitgaande van, betrekking hebbend op het verlenen van spirituele steun.

Zelfstandig naamwoord:

- 1) Een kunstwerk dat het landleven verbeeldt, meestal in een geromantiseerde of geïdealiseerde vorm voor mensen uit de stad.

De ploeg en de meeuwen

De kokmeeuwen volgen in ons kielzog alsof we een vissersbootje op zee zijn. De lucht is vol gevleugelde silhouetten en krijsende snavels, en klodders witte meeuwenkak spatten als melk neer op de aarde. Ik rijd op de trekker, opgepropt achter mijn grootvader. Ik zit op een bahco, een moersleutel en een setje dopsleutels; mijn rug doet pijn. We ploegen een akker van vijf hectare, hoog op een kalkstenen plateau dat geleidelijk afloopt naar de Eden Valley in de verte. Het land is door zilverkleurige stenen muurtjes in lange, rechthoekige velden verdeeld. Het voelt alsof we op de top van de aarde staan, met alleen wolken boven ons. De vogels stijgen en dalen in hongerige, tuimelende golven. De hoogste rijzen ver op boven de akker als de vliegers van kinderen, verankerd door onzichtbaar touw. Sommige hangen vlak achter de trekker met klapperende vleugels in de lucht, net boven de ploeg; andere glijden met zoekende oogjes en opgevouwen gele pootjes roerloos voort, zo dichtbij dat ik ze bijna kan aanraken. Een meeuw zweeft, met een hangend pootje, misvormd en mank. De blauwgrijze Lakeland-*fells* tekenen zich in de verte af als de ruggengraten van reusachtige, slapende draken.

De zes ploegscharen snijden de aarde in linten, en de glimmende stalen strijkborden tillen ze op en draaien ze om en rollen ze ondersteboven. Het donkere, leemachtige innerlijk van de aarde toont zich aan de hemel. Het gras keert zich

om naar de onderwereld. De bovenkant glimt vochtig van de snee. De voren lopen over de akker als de koppen van golven die over een gigantische bruine oceaan rollen. De meest verse zijn donkerder, de oudere bleker, lichter gekleurd, ze drogen en verbrokkelen, op heel de akker. Er verschijnen nog meer meeuwen, ze komen op een gerucht af dat zich op de wind naar de vier hemelstreken heeft verspreid. Ze komen op gretige vleugels over de velden en bossen, in vluchtlijnen zo strak als waren ze met een liniaal op een kaart getrokken. Bij het zien van de vers omgewoelde aarde krijsen en roepen ze opgewonden naar elkaar.

De motor van de trekker werkt hard, uit de uitlaat gulpt oliezwarte rook terwijl we heuvelopwaarts gaan. Mijn neus vult zich met de geur van diesel en aarde. Mijn grootvader draait zich naar achteren en naar voren, half op de rechtheid van de voren geconcentreerd; hij gebruikt twee richtpunten in de verte, ver voorbij de akkers, om zijn lijn bij te sturen en netjes te houden. Het ene richtpunt is een oude grove den, het andere een gat in een muur op een heuvel in de verte. Hij vertelt me dat hij een jonge ploeger kende die een witte vlek als het verste richtpunt voor zijn zichtlijn gebruikte, maar een slingerend resultaat kreeg omdat het een witte koe bleek te zijn die op een verre helling heen en weer liep. De andere helft van mijn grootvaders concentratie geldt achteromkijken om te zien of de ploeg zijn werk doet. Hij zit dus half gedraaid tussen die twee hoeken, zijn nekspieren staan strak, zijn lederachtige wangen ruw door zilveren stoppels.

De meeuwen storten zich op de maagdelijke aarde en grissen wormen uit het omwoelde oppervlak. En dan gaan ze weer snel op de wieken, schieten weg in een wild fladderende spurt en slokken hun vangst zo snel mogelijk op voor de andere zich op hen storten. Wanneer de traktatie eenmaal veilig in hun buik zit, zijn ze zo'n honderd meter of meer achter de ploeg.

Ze vliegen weer op en winnen hoogte, en glijden over de akker tot ze weer boven de trekker zijn, en dan herhalen ze de hele cyclus, keer op keer. Wat verderop marcheren de roeken over de akker en sommige slaan hun zwarte vleugels uit en voegen zich bij de wervelende massa meeuwen.

Er klinkt gekerm wanneer metaal over de kalkstenen bodem schraapt. Ineens heeft de trekker het zwaar, de motor zwoegt, alsof iemand een anker heeft uitgeworpen, en dan knarst er metaal en breekt er steen, en de ploeg komt wat omhoog en schiet naar voren, bevrijd. Achter de ploeg verschijnt een stuk steen, omhooggesprongen. De grootste stenen blijven goeddeels onder het oppervlak, als ijsbergen; alleen hun bekraste top, of een afgebroken brok, steekt boven de voren uit. De bodem is op deze spartaanse boerderij ondiep, dus dit gebeurt telkens weer.

De avond kruipt op. De schaduwen lengen. De meeuwen vliegen in gigantische v's naar hun roestplaats. Ik zie er de bommenwerperformaties uit oorlogsfilms in. De fells trillen en flikkeren in het wegtrekkende blauwe licht. De akkers zijn geploegd, het werk zit erop. En wij gaan naar huis. De koplampen van de trekker schijnen een halogeengele tunnel door de takken die over de weg buigen. Voor de trekker schieten konijnen de berm in. Ik zit en gaap. Aan de blauwzwarte hemel fonkelen dikke witte sterren. De terugweg van de trekker voert door het dorpje en de huizen gloeien door elektrisch licht, tv's en mensen die in hun keuken bezig zijn of onderuitgezakt in hun woonkamer zitten.

~

Elke reis moet ergens beginnen en de mijne begon hier. Ik zat achter op die trekker met de oude man voor me, en voor het eerst in mijn leven stond ik stil bij wie we waren en wat het

veld was, en bij de relatie tussen de meeuwen en de ploeg. Ik was een jongetje dat de nadagen van de oude boerenwereld meemaakte. Ik wist niet wat er komen ging, of waarom, en het zou jaren duren voor aspecten daarvan onze velden bereikten, maar ik voelde dat ik die dag in mijn geheugen moest prenten.

Dit boek vertelt een verhaal over die oude wereld en wat ervan geworden is. Het is het verhaal van een wereldwijde revolutie zoals die zich afspeelde op de velden van twee kleine boerderijen van mijn familie: mijn vaders gepachte boerderij in Eden Valley, die we nu zo'n twintig jaar geleden hebben verlaten, en mijn grootvaders kleine fellboerderij in het Lake District, 27 kilometer naar het westen, waar ik vandaag de dag woon en werk. Het is het verhaal, met alle haken en ogen, over wat het boerenbedrijf hier was in mijn kindertijd en wat het werd. Het gaat over boeren zoals wij, met ons tienduizenden, in heel het land en wereldwijd, en waarom we bepaalde dingen deden – en wat sommigen van ons nu proberen te doen om dat goed te maken. De afgelopen veertig jaar op het land waren revolutionair en ontwrichtten alles wat daarvoor duizenden jaren lang was gebeurd: een radicaal en slecht door-dacht experiment dat op onze velden werd uitgevoerd.

Ik heb die jaren meegemaakt. Ik was er getuige van.

Nostalgie

Maar vóór wij met het ijzer onbekende grond openscheuren, moeten we eerst zorgen de winden en de nukken van het weer te leren kennen, de van oudsher toegepaste methoden en de gesteldheid van het terrein, wat elke streek oplevert, en wat beslist niet.

Vergilius, *Georgica*

Het moeilijkst van alles is zien wat er werkelijk is.

John A. Baker, *De slechtvalk* (1967)

Een gezonde *boerencultuur* kan alleen op vertrouwdheid berusten en alleen groeien onder mensen die hecht met het land verbonden zijn; deze voedt en beschermt een menselijk begrip van de aarde dat door geen enkele technologie naar tevredenheid kan worden vervangen.

Wendell Berry, 'The Agricultural Crisis as a Crisis of Culture', in *The Unsettling of America* (1977)

We zitten zwijgend in de wachtkamer, als nerveuze kraaien opgeprikt op rechte stoelen. Formele portretten van de stichters van deze juridische firma kijken streng neer vanaf de wanden. Naast ons zitten een licht grijzende moeder en haar dochter. De dochter fluistert tegen de moeder en die fluistert terug. Dan worden ze de trap op geleid door een man in een krijtstreppak. Dit maffe dickensiaanse kantoor ligt naast de zandstenen kerk van ons stadje. De treden naar de deur zijn uitgesleten door de zondagse schoenen van vele generaties buitenlui die zich eroverheen haastten om allerlei juridische kwesties te regelen.

De eerste vermelding van mijn familie op papier betreft een juridisch geschil over grondbezit met een plaatselijke aristocraat in 1420, in de naburige gemeente. We zijn hier bij de notarissen die al meer dan drie generaties lang de juridische zaken van onze boerderij behartigen, om te horen wat er in mijn vaders testament staat.

De notaris van mijn grootvader werd simpelweg 'Charles' genoemd, zoals in 'Dat moesten we maar aan Charles vragen' zodra zich iets voordeed wat ook maar enigszins juridisch was. Marktplaatsjes als het onze hebben sinds jaar en dag een handjevol professionals die voorzien in de behoeften van boeren en anderen die van het land leven.

Een jonge vrouw die in opleiding lijkt te zijn voor secre-

taresse biedt me een kop koffie aan. Een oudere vrouw heeft haar met een knikje en wat gefluister kenbaar gemaakt dat ze me dat moet vragen, maar het is al snel duidelijk dat de jonge vrouw niet weet hoe de koffiemachine werkt. Het lijkt alsof ze haar best doet op haar nieuwe werkplek maar de slag nog niet te pakken heeft. Haar handen met de kopjes trillen. 'Ik ben niet van de chique koffie,' zegt ze zachtjes, gegeneerd. De andere vrouw duwt haar zachtjes maar kordaat aan de kant en zet de koffie. De jonge vrouw zit inmiddels weer achter het bureau en kijkt alsof ze het liefst zou wegrekken. Ik ken die blik. Ik was tot mijn twintigste doodsbang om met 'chique' mensen te moeten praten (iedereen die enigszins middenklasse was of een universitaire opleiding had). Ik voelde me nietig naast hen, of ik werd simpelweg bokkig en zwijgzaam. Zij hadden alle woorden. Zij wisten alle dingen die ik niet wist.

De koffie is nog niet geserveerd of de oudere vrouw begeleidt ons al beleefd door een gang naar een kamer met leren stoelen rond een geverniste tafel. Door het raam achter de tafel zie ik twee grijze duiven baltsen op een leien dak. Een vrouw komt na ons de kamer binnen en passeert mijn moeder met een armvol oude, uitpuilende mappen die zijn dichtgebonden met touwtjes en linten. Ze loopt rond de tafel en stelt zichzelf voor, zegt dat dit de 'akten' voor ons land zijn. Ze trekt de lintjes los en de papieren gulpen naar buiten als de buik van een dikke man die uit een riem wordt bevrijd. Ik wil die papieren graag openslaan, dit dikke pak niet vertelde verhalen, en ze in mijn hand houden, maar blijkbaar gebeurt dat hier zelden want ze vertelt ons het juridisch noodzakelijke waarvoor we zijn gekomen, en de akten blijven losjes verspreid, maar ongeopend op de tafel liggen. De notaris begint te spreken, maar ik hoor niet wat ze zegt. Ze ziet dat ik ben afgeleid en wacht. Ik vraag of ik de akten mag bekijken. Dat mag, zegt ze. Ze schuift er een paar naar me toe en begint aan een uitleg. De

eerste twee of drie documenten liggen open in onze handen in hun stijve mappen, als reusachtige kartonnen vlinders die hun vleugels spreiden.

Op deze bladzijden staat iets wat het dichtst in de buurt komt van een geschreven geschiedenis van ons land. De wasachtige bladzijden zijn volgepriegeld met een bijna onleesbaar rondschrift en bleke schetsen van velden. Elke dichtbeschreven bladzijde opent met enorme, ouderwetse letters. Bordeauxrode lakzegels worden omringd door krabbelige handtekeningen. Wanneer mijn ogen gewend raken aan het schrift en de schetsen van de velden, gaat er een half vertrouwde wereld van veldnamen en landschapskenmerken – bomen, beekjes, laantjes en schuren – voor mij open, een parallel negatief in pen en papier van het gras, de stenen, de bodem, de bossen en het landschap dat ik ken. Er zijn historische elementen die ik nooit eerder heb gezien, als archeologische vondsten, alle aangemerkt als ‘Keltisch’.

De geschiedenis van het eigendom van elk veld bevindt zich in deze pakketten en elke transactie is er minutieus in vastgelegd, tot eeuwen terug. De laatste die deze akten gezien heeft, zal mijn vader of grootvader zijn geweest, en voor hen de mensen die hier voor ons boerden, omdat de akten zijn weggeborgen voor onze groezelige handen, in het archief. Ze worden alleen geraadpleegd als er een geschil is over een grens of eigendom of een of andere plaats of zaak, of wanneer er iemand is gestorven. Mijn oog valt op de namen van de velden:

Greenmire
Little Greenmire
Smithy Brow
High Stoney Beck
Clovenstone
Cloven Stone Rigg

Browfield
Wood Garth
Long Field

Ergens in deze stapel akten zit de transactie waarmee mijn grootvader begin jaren zestig 40 hectare kocht. Hij had mijn vader, destijds een magere tiener, en zijn zwager Jack, die dat terrein beter kende dan hij, op een zondagmiddag meegenomen voor een zondags ritje om 'iets te zien'. Hij wilde hun de kleine, verwaarloosde, slordige, slecht afgebakende, verspreide verzameling velden laten zien die samen een 'fellboerderij' vormden en in deze akten worden vermeld. Hij verklaarde dat hij geld ging lenen en hem zou kopen om zijn koeien en schapen 's zomers te weiden. Hij kostte 14.000 pond. Ook is er het papierwerk van de aankoop door mijn vader en moeder van 20 hectare midden in die velden, van nog een boer die ermee ophield – om er één heel bedrijf van te maken – en later kwam daar in de jaren negentig nog eens 6,5 hectare bij toen het aangrenzende land te koop werd gezet. Dit archief zal weldra ook de akten bevatten voor de 5,5 hectare aan het laantje achter ons huis die mijn vrouw en ik in de weken na mijn vaders dood hebben gekocht omdat ze dicht bij onze boerderij liggen en goed van pas komen voor onze koeien en schapen.

In deze akten gaat grond van de ene familie op de andere over, telkens weer, en ze herinneren me eraan dat een boerderij geen vaststaand geheel is, maar vaak met elke generatie verandert doordat families grond kopen of pachten of verkopen. Deze geschiedenis is rommelig en ingewikkeld, zoals die van de meeste families. De band die mensen met hun grond hebben wordt door elke generatie vernieuwd: doordat ze eraan vasthouden en hem bewerken. Hij kan ook verloren gaan. Terwijl de notaris spreekt, weet ik dat de toekomst van mijn

familie op dit boerenland in een hoekje van Noord-Engeland afhangt van of ik genoeg weet te verdienen aan ons land (en aan alles wat ik maar kan bedenken) om de rekeningen te betalen, onze schulden af te lossen en wat geld voor onszelf over te houden om van te leven. Al sinds mijn tienerjaren werk ik op onze boerderij en ben ik de herder van een kudde schapen, maar dit is anders. Wanneer we die versleten zandstenen treden van het notariskantoor weer af lopen, besef ik dat ik nu 'de boer' ben.

~

De maanden na mijn vaders dood waren de zwaarste van mijn leven. Ik wilde altijd al de boer zijn, de kapitein van het schip met mijn hand aan het roer, maar op het moment dat het zo ver was, voelde het leeg. De wereld leek dof grijs. Buiten onze kleine vallei leken de mensen overal gek geworden, ze stemden op idioten en deden in hun woede rare dingen. Engeland was verdeeld en kapot. Ik voelde me verloren in die maanden. Het was alsof ik het voetspoor van een ander had gevolgd, met hem sprak, soelaas bij hem vond als het tegenzat, en dat hij toen verdween. Het was eenzaam op de boerderij; hij was minder rijk nu ik hem niet kon delen. Met elk jaar dat verstreek kwamen er steeds minder boeren, een onrustbarend klein en steeds machtelozer deel van de bevolking. Onze wereld voelde kwetsbaar aan, alsof hij elk moment aan diggelen kon gaan.

~

De VN zeggen dat er elke maand vijf miljoen mensen van een landelijke naar een stedelijke gemeenschap verhuizen, de grootste migratie in de geschiedenis van de mensheid. Een groot deel van die migratie voltrok zich twee of drie generaties

terug in Groot-Brittannië, de ‘eerste industriële natie’. Onze landelijke gemeenschap is nu dus een van de laatste op aarde. De meeste mensen wonen nu in stadjes en steden en we staan doorgaans nauwelijks stil bij wat het betekent om boer te zijn, dat belangrijke moment waarop we tegenover de natuur komen te staan.

En toch zijn we allemaal in praktische zin aan het land gekluisterd: onze hele beschaving berust op landbouwoverschotten, die het gros van de mensen bevrijden van de noodzaak ons eigen voedsel te telen waardoor we andere dingen kunnen gaan doen. We zijn geen slaaf meer van de ‘duistere duivelse fabrieken’ van het industriële tijdperk, maar nog steeds zitten miljoenen mensen geketend aan bureaus in de ziellose bedrijfsgebouwen die daarna kwamen. We gedragen ons alsof we een generatie of twee geleden even naar de stad kwamen om geld te verdienen, maar weldra weer thuis zullen zijn in een huis op het platteland. Er is maar weinig waar we meer van beweren te houden dan onze geliefde landschappen, of ‘natuur’; weinig dromen zijn hardnekkiger dan die over een terugkeer naar het pastorale van kleine dorpen, boerderijen en huisjes met rieten daken, met kleine akkers waar naar kamperfoelie geurende heggen omheen staan.

Engeland werd altijd een ‘groen en aangenaam land’ genoemd, maar in werkelijkheid was het nooit geheel en al groen, noch geheel en al aangenaam. Het was een ruig oord waarin vrijwel elke hectare door mensen werd benut, maar het had veel in zich dat goed was. En toch is het zo dat het platteland dat ons voedt is veranderd. Het is ingrijpend anders dan nog maar een generatie geleden. De oude agrarische landschappen en de wilde dieren die erin leefden zijn bijna geheel verdwenen, vervangen door een industrieel agrarisch systeem dat in schaal, snelheid en macht onvergelijkbaar is met alles wat ervoor kwam. Dit nieuwe boeren blijkt zowel

productief briljant als – zo weten we inmiddels – ecologisch rampzalig te zijn. Hoe meer we leren over deze verandering, des te meer onvrede en boosheid voelen we over wat er van het boerenbedrijf is geworden. Onze maatschappij is gevormd door dit soort boeren, maar ons wantrouwen ertegen groeit.

Dit was een beroerde tijd om een boerderij te erven. Ik was nu als enige verantwoordelijk voor de beslissingen over het beheer van het land van mijn familie. In de maanden na mijn vaders dood, vijf jaar geleden, begon ik een zekere wanhoop te voelen. Onze rol werd nu ter discussie gesteld en bekritiseerd als nooit tevoren. Berichten over slecht nieuws en wetenschappelijk onderzoek naar de achteruitgang en het verlies van wilde natuur op het boerenland waren nu op radio en tv aan de orde van de dag. Regenwouden werden platgebrand, rivieren vergiftigd, bodems erodeerden en talloze landschappen werden steriel gemaakt en ontdaan van alle natuur. Kranten en journaals stonden bol van woede. Boer zijn voelde voor het eerst als iets waarvoor je je moest verontschuldigen. En met enige droefheid en schaamte begreep ik wel dat daar waarheid in stak. Mijn nieuwe rol was niet heroïsch, zoals ik het mij in mijn jeugd had voorgesteld. Hij was vooral verwarrend en ingewikkeld, en getekend door twijfel. Talloze keuzen – sommige ingrijpend en fundamenteel, andere onbeduidend, marginaal en van dagelijkse aard – die dit kleine lapje Engeland ten goede of ten kwade vorm zouden geven, kwamen nu op mij neer. Ik had het gevoel dat veel afhing van mijn kennis, of het gebrek daaraan, en van mijn waarden en overtuigingen. En ik was me er plotseling van bewust hoe weinig keus ik had, en hoe weinig ik wist. Ik moest uit zien te knobbelen hoe ik geld kon verdienen aan ons land zonder het te verwoesten. Ik had een complex pak economische en ecologische problemen geërfd – en dat was misschien waar boer zijn werkelijk op neerkwam.

Wanneer we verdwalen, is het vaak verstandig om op onze schreden terug te keren tot we weer op bekend terrein zijn. In die moeilijke eerste maanden werd het boerenbedrijf van mijn grootvader zo'n ijkpunt van waaruit ik vat kon krijgen op wat er was gebeurd om te kunnen begrijpen wat er fout was gegaan. Ik dacht veel na over hoe hij zijn land had beheerd en voor zijn dieren en de natuur om hem heen had gezorgd. Ik probeerde nieuw inzicht te krijgen in de essentie van het boer zijn. Ik keerde in mijn herinnering terug naar een dag in april waarop we een veld omploegden, bijna veertig jaar geleden. Elk detail was op mijn netvlies gebrand. Veertig jaar klinkt niet als erg lang geleden, maar in boerentermen is het alsof je terugkeert naar het tijdperk van de dinosauriërs. Misschien zou ik alleen oude vergissingen ontdekken, of slechts nostalgie voelen bij dat traditionele boeren. Maar ik keerde terug naar dat verleden met een gevoel van hoop, dat het misschien antwoorden in zich droeg – en me kon helpen uit te vinden wat voor soort boer ik kon, en moest, worden.

~

Ik zat achter op zijn trekker en keek naar de meeuwen, en het voelde alsof grootvader en de meeuwen achter zijn ploeg deel uitmaakten van hetzelfde geheel, de een even waarachtig als de ander. Ze maakten beiden tijdloze aanspraken op de aarde; ze behoorden beiden tot dezelfde cyclus in dat landschap. Ze hadden elkaar nodig. Ik werd me er misschien voor het eerst scherp van bewust dat we boeren waren en dat dat ons meer dan wat dan ook definieerde. We veranderden de aarde om voedsel te telen zodat wij en anderen konden leven. Mijn grootvader was geworteld in werk, verbonden met de bodem en de gewassen en de dieren die erop stonden. Ik hield van zijn innige band met het land. Ik was me er vaag van bewust dat

veel mensen anders dan wij leefden. De meeste families, zelfs die in ons dorp, hadden hun relatie met het land ingeruild voor nieuwe levens ver weg van de velden, vogels en sterren.

Mijn grootvader had eerder in die lente besloten dat het tijd was om met mijn 'opleiding' tot boer te beginnen. Hij ging mij leren hoe zijn wereld in elkaar stak. Ik was me misschien altijd al vaag bewust geweest van de cycli van het werk; ik hobbelde immers al sinds ik kon lopen achter mijn grootvader aan, maar dit was anders. Hij had in de afgelopen maanden gemerkt dat de boerderij mij geleidelijk aan kwijtraakte. Ik was werkschuw en begon me in huis te verstoppen, opgekruld voor de tv. Hij wist dat ik nu van het boeren moest leren houden of er anders vandaan zou drijven en er voorgoed voor verloren zou zijn. Ik was oud genoeg om weggehaald te kunnen worden bij de vrouwen in huis – om te gaan leren en nuttig te zijn. Ik kon niet goed opschieten met mijn vader en dat vergiftigde mijn kijk op de boerderij. Wanneer ik hem probeerde te helpen, eindigde dat er altijd mee dat ik iets verkeerd deed en hij tegen mij ging schreeuwen. Hij leek lompe en kon maar beter worden gemeded. Binnen zitten mokken ging mij beter af. Maar ik schaamde me, omdat ik wist dat dat niet de jongen was die ik zou moeten zijn. Ik dreigde een teleurstelling te worden.

~

Elke ruit van de oude boerderij had onvolkomenheden – krullen, zoals knoesten in de stam van een oude eik – die de plataan in onze tuin, de wolken en de elektriciteitspalen vormden. Ik dacht dat de velden leeg en eentonig waren. Ik was een dagdromer. Toen schreeuwde mijn vader dat ik mijn schoenen moest aantrekken en hem moest komen helpen, dat het hier geen vakantiecamp was. Ik verscheen bij de achter-

deur en hij somde de klussen op die ik buiten moest doen en ging toen vol weezin terug naar het erf, met achterlating van een poepbruine vlek die langs de kast drupte waar hij had gestaan. En het enige wat ik kon denken was: wie wil er nu buiten zijn, met bevroren handen, in de regen aan het werk voor die maniak?

~

Op een dag hoorde ik mijn grootvader tegen mijn vader schreeuwen dat hij me nu al 'ziek' had gemaakt van de boerderij, dat hij me te hard had aangepakt. Grootvader was nog steeds de patriarch van al onze hectaren, waar hij maar zelden niet te vinden was, en ik merkte al snel dat het leuker was om met hem te werken of beter nog, op zijn boerderij in de fells, dan thuis met mijn vader.

Grootvader gaf niet om zijn uiterlijk. Hij droeg elke dag hetzelfde bruine pak. Onder zijn platte pet was zijn hoofdhuid bleek en zijn haar lag er zielig overheen gezwiept. Hij had een kopje met tandenstokers bij zijn stoel staan en gebruikte die om restjes tussen zijn tanden weg te peuteren. Hij had er nooit jong uitgezien en altijd min of meer hetzelfde, alleen wat magerder op de oudste foto die we van hem hadden, waarop hij een bekroonde Shorthorn-stier vasthoudt voor het kasteel van de dichtstbijzijnde stad. Maar mij kon het niet schelen hoe hij eruitzag. Ik greep elke kans aan om bij deze oude man te zijn, die fantastische verhalen vertelde en leek te doen waar hij zin in had. Dat jaar leerde hij me alles over de velden, te beginnen met het ploegen van het gerstveld, en hoe ons bedrijf door de seizoenen heen werkte. Hij wist dat hij bij mij liefde voor dat alles kon wekken als hij maar wat tijd kreeg. En hij had gelijk, want in de loop van dat jaar lukte dat. Bijna veertig jaar later is dat jaar om nog een reden een mijlpaal omdat het

mij een hoofd vol herinneringen gaf aan een boerenwereld die weldra zou verdwijnen. Die tijd werd een reddingsboei voor me, een licht in het duister.

Mijn opleiding als boer dat jaar was versnipperd, werd me aangereikt als stukjes van een puzzel die niet altijd een geheel vormden. Die snippers sloten slechts langzaam aaneen om mij een helder inzicht te geven in die wereld en zijn waarden. Ik leerde de oude gebruiken, en maar net op tijd omdat ze overal om ons heen begonnen uit te sterven, zelfs in onze eigen familie. Ik had op 25 kilometer afstand ooms en neven met goede laaglandboerderijen, en uit hun nieuwe trekkers, machines en grote gebouwen, en hun nauwelijks verholen minachting voor onze ouderwetse manier van boeren, bleek wel dat de dingen voor hen al waren veranderd.

~

Hij zat in zijn landrover op het erf, bij de achterdeur, liet de motor brullen en sloeg op zijn claxon. Mijn moeder zei dat ik moest opschieten omdat grootvader anders zonder mij zou gaan. Ik struikelde over mijn eigen voeten terwijl ik mijn rubberlaarzen aantrok en de deur uit liep. Ik zou grootvaders 'hekkenopener' zijn. We rammelden weg door het laantje, hij mopperend dat ik te laat was. Een minuut later stopte hij bij het hek van de Long Meadow, en ik sprong eruit en zette het vliegensvlug open (alleen voor de zwaarste hekken, of hekken die sloten met prikkeldraad, kwam hij zelf uit de auto). Hij reed erdoorheen en ik deed het hek achter hem dicht.

Sommige grasweiden waren vol ooien en hun jonge lammeren. Hij keek zorgvuldig of die allemaal goed werden bemoeierd en tierig waren. Hij wist op het zicht welke lammeren bij welke ooi hoorden en wanneer er eentje ontbrak of achter de verkeerde moeder aan liep. We reden rond zijn *stirks* (jong

slachtvee) die net uit hun winterstallen waren gekomen om te grazen. Die jonge koeien waren druistig; ze gooiden hun kop in de lucht en galoppeerden ervandoor, snuivend als geschrokken gnoes. Grootvader zei dat het goed met ze ging, dat we ze met rust konden laten. Wat verderop huppelden drie ontsnapte lammeren over de weg, blatend om hun moeder terwijl ze zich dwars door de heg terug probeerden te wringen. Grootvader had altijd een emmer met krammen, een hamer en een rol ijzerdraad achterin liggen, voor dit soort momenten. Hij liet zijn herdershond Ben de lammeren terugbrengen terwijl hij de omheining repareerde. We lieten de kudde door een hek in een nieuwe weide. Hij zei dat ze ‘een beetje mat’ waren, en dat mijn vader ze al had moeten verplaatsen. Schapen mogen de kerkklokken nooit twee keer in hetzelfde veld horen luiden zei hij – het betekende dat ze te lang in dezelfde wei hadden gestaan.

Hij parkeerde de landrover en we liepen over een zandelige, met gaspeldoorn bedekte wal om nog meer velden van ons te inspecteren. Ik probeerde zijn passen bij te houden, net zoals ik even lang als hij probeerde te plassen wanneer hij zijn blaas leegde (maar dat kon ik niet omdat hij piste als een oud paard en er kwam geen eind aan). Het gras ritselde onder het lopen tegen zijn schoenen, het maakte bij elke stap een geluid als van een zeis. Hij droeg oude, bruinleren schoenen die bij de neus wat opkrulden als klompen, met gele veters, en mijn grootmoeder poetste ze met vet. Halverwege onze weg naar de koeien stond hij stil om het weidse panorama van de vallei in zich op te nemen; hij las de keur aan tinten groen en bruin, de lappendeken van verschillende begrazing, en de andere boerderijen. Hij wist precies waar alle anderen in de vallei mee bezig waren. Onder het lopen vertelde hij me dat alle gewassen en dieren hun eigen jaarlijkse cyclus van geboorte of planten, groei, bescherming en voeden, oogsten of slachten

en verkopen hadden. Het zou toen nog tot vijftien jaar duren voor iemand mij de technische term daarvoor vertelde: een ouderwets ‘gemengd’ en ‘wisselbouw’-bedrijf. Mijn grootvader had daar geen naam voor nodig, omdat het gewoon de manier was waarop alle mensen die hij kende de dingen deden.

~

Terwijl we over de boerderij liepen, gebeurde er in de velden om ons heen een – voor mij – onthutsend groot aantal verschillende dingen. In vier of vijf weiden groeide gras voor hooi, op een paar velden gras om in te kuilen, en er waren twee of drie velden met gerst (waaronder het veld dat ik hem pas had helpen ploegen). Bij de akkers was er een veld met vers ingezaaide haver, voor de paarden; daarna een veld met voederknollen voor de schapen, een tiental opgehoogde bergjes aarde, *stitches*, waarin aardappelen waren gepoot voor eigen gebruik. Wat verderop was een veld met uitsluitend erwten en bonen, nog een bron van wintervoer voor de koeien. Alsof dit niet genoeg was, had hij ook – zij het met tegenzin, om mijn grootmoeder tevreden te houden – een tuin met rijen kolen, sla, wortels en uien. Hij stond te vloeken en te grommen wanneer hij zijn vork elke lente in de stenige grond stak. Hij had tot voor kort zelfs nog meer soorten vee op de weiden en in de schuren: een kudde melkvee, nog een met slachtvee, drie rassen schapen, varkens, paarden, kippen voor de eieren, en eenden en kalkoenen om vet te mesten voor de verkoop met kerst. In mijn ogen wist mijn grootvader voor verbijsterend veel verschillende dingen te zorgen – hij was een boerend manusje-van-alles.

Hij zei me ooit dat ik me er niet door moest laten imponeren, dat het patroon simpel was. ‘De boerderij danst rond de ploeg,’ zei hij. Er volgden andere machines en die werden ook

gebruikt, maar de ploeg was koning. Om een gewas te telen, moest hij de bodem omploegen om een zaaibed te maken, het afgemaaide oude gewas werd naar de aarde gekeerd zodat het ophield met groeien. De ploeg stond centraal in de ‘verbetering’ van zijn gepachte boerderij – en dat was al zo sinds hij in de jaren dertig en veertig als jonge man ploegend met zijn paard langs de voren heen en weer liep op zijn spijker-schoenen.

Het te voet bewerken van de grond, achter een paard, had iets waardoor hij de wereld anders leek te zien dan hoe de generaties na hem die zagen, vanaf hun krachtige trekkers. Mijn grootvader kende onze velden alsof het verlengstukken van zijn lichaam waren. Hij had de ploeg voelen trillen als die over steen schraapte, voelde het in zijn handen en door zijn schoenen. Te voet, achter een paard, leken het gras, de aarde en de wormen dichterbij – je zag, hoorde, rook en voelde ze. Er zat niets tussen hem en de natuur waarmee hij werkte. Het was vaak zware, lange en soms ook saaie arbeid, maar ik heb hem nooit iets horen zeggen wat erop wees dat hij er ook maar een minuut spijt van had gehad.

Ik liep en reed met hem door de seizoenen, keek en luisterde. Te midden van Thatchers Groot-Brittannië was ik een jongetje op een trekker dat naar de verhalen van zijn grootvader uit de jaren dertig luisterde (of andere uit de jaren 1890 die zijn grootvader hem had verteld). Deze verhalen zaten vol paarden. Ze hadden een zekere magie, want de paarden en mensen die erin voorkwamen waren er al niet meer. De zon van zijn wereld begon onder te gaan. Hij maakte zijn laatste velddagen door.